

Сучасний розвиток сільських територій

УДК: 331.101.3:656.2

ОНЕГІНА В.М., доктор економічних наук, професор,
БАТЮК Л.А., кандидат економічних наук, доцент,
Харківський національний технічний університет
сільського господарства імені Петра Василенка

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК ЗАГРОЗА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕЦИ УКРАЇНИ

Онегіна В.М., Батюк Л.А. Сучасні тенденції розвитку сільських територій як загроза економічній безпеці України

У статті визначено основні сучасні тенденції розвитку сільських територій України: обезлюднення сільських населених пунктів, занепад їх соціальної та виробничої інфраструктур, безробіття, збільшення кількості сільських мешканців, які проживають за межею бідності; визначена відмінність між поняттями «аграрне зростання» та «розвиток сільських територій»; наголошено, що через фінансову кризу та необхідність виконання вимог Світової організації торгівлі в останні роки обсяги фінансування сільського господарства з бюджету були значно скорочені, що унеможливує використання потенціалу вітчизняного сільського господарства; обґрунтована необхідність оцінки сучасних тенденцій розвитку сільських територій України як загрози для її економічної та політичної безпеки.

Ключові слова: сільські території, економічна безпека.

Постановка проблеми в загальному вигляді. У передових країнах світу нарощення сільського виробництва свого часу відіграло історично важливу роль у забезпеченні розвитку всієї економіки. Сільське господарство було рушійною силою, яка спричинила розвиток несільськогосподарських секторів і сприяла підвищенню загального рівня добробуту населення.

Однак пізніший досвід цих країн показав, що зростання у сільському господарстві може мати не лише позитивні наслідки. Тому світова наука і практика почали розглядати аграрне зростання не як кінцеву мету, а як засіб розвитку суспільства, передусім його сільських територій.

На відміну від аграрного зростання розвиток сільських територій – це таке нарощення аграрного виробництва, при якому вигоди від нього більш-менш рівномірно розподіляються між усіма учасниками процесу, а скорочення зайнятості у сільському господарстві супроводжується створенням нових робочих місць у поза аграрній сфері на селі.

Обезлюднення сільських населених пунктів України, занепад їх соціальної та виробничої інфраструктур, збільшення кількості сільських мешканців, які проживають за межею бідності, є прямою загрозою економічній безпеці країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток сільських територій є центральним питанням у дослідженнях таких вітчизняних вчених як Б. Пасхавер, П. Саблук, В. Юрчишин. Дослідженню ефективності господарств населення присвячений цикл робіт О. Онищенко. Окремі аспекти розвитку сільських територій та їх проблемних питань розкрито у працях Ю. Губені, М. Барановського, О. Павлова, А. Третяка, К. Якуби, М. Орлатого. Питаннями депресивності сільських територій, визначенню їх критеріїв займаються І. Прокопа, Л. Шепотько, О. Попова.

Через недостатню увагу, приділену цій проблематиці з боку держави, питання розвитку сільських територій вирішуються точково, генеруючи системні загрози не лише в економіці, але й в політичній площині.

Метою статті є обґрунтування необхідності оцінки сучасних тенденцій розвитку сільських територій України як загрози для її економічної та політичної безпеки.

Виклад основного матеріалу. У соціально-економічній сфері України сільські території займають особливе місце. На них проживає третина населення нашої держави і припадає 90 % її площі. Тут зосереджено 41,6 млн. га

сільськогосподарських угідь. Ці та інші чинники роблять розвиток сільських територій одним з основних пріоритетів державної політики України.

Розвиток сільських територій сьогодні характеризується загостренням низки проблем, найгострішими з яких є демографічна криза, занепад соціальної інфраструктури, безробіття та бідність, а головне – перехід власності на саму землю до іноземних інвесторів.

В Україні налічується 28441 сіл (в т.ч., у Харківській обл. 1679 сіл), де проживає 14,17 млн. жителів, із них 8,5 млн. осіб працездатного віку. З 2000 року з карти України зникло більше 300 сільських населених пунктів, а чисельність сільських жителів за цей період скоротилася більш, ніж на 2 млн. осіб.

У передових країнах світу нарощення сільського виробництва свого часу відіграло історично важливу роль у забезпеченні розвитку всієї економіки. Сільське господарство було рушійною силою, яка спричинила розвиток несільськогосподарських секторів і сприяла підвищенню загального рівня добробуту населення.

Трагедія вітчизняної економіки в ХХІ ст. полягає в тому, що вона була насильно відірвана від свого коріння і стала ареною господарських експериментів, особливо в аграрній сфері.

У ході аграрних трансформацій 1991-2000 рр. заходи державної підтримки орієнтувалися на відродження великотоварного виробництва, а тому не були доступними малим і середнім виробникам. Все це призвело до певних структурних змін у сільському господарстві. Великотоварні корпорації та їх об'єднання зазвичай організаційно не декларують власний бізнес як українські агрохолдинги. Як правило, вони реєструються в офшорах, що забезпечує пільгові умови оподаткування материнської компанії, а їхні дочірні підприємства залишаються платниками фіксованого сільськогосподарського податку в Україні. Тому офіційно відстежити появу та динаміку функціонування агрохолдингів як повноцінних операторів аграрного ринку практично неможливо. В статистичному обліку такі процеси не отримують належного відображення.

Аргохолдингами обробляється від 50 до 80 % землі. Це свідчить про те, що процес накопичення земельних активів

здійснюється з метою подальшого перепродажу, а не агровиробництва

Під дією ринкових чинників в Україні склалася така структура виробництва сільськогосподарської продукції, у якій корпоративні та індивідуальні господарства мають свої ніші.

Корпоративні господарства виробляють найбільш комерційно привабливі та експортоорієнтовані види продукції, а індивідуальні, зокрема, господарства населення, зорієнтовані на продовольче самозабезпечення та наповнення внутрішнього продовольчого ринку.

При цьому в індивідуальному секторі виробляється близько 60 % валової продукції сільського господарства.

Розвинуті країни світу активно субсидують аграрний сектор також і з міркувань продовольчої безпеки та мінімізації загрози надлишкової міграції сільського населення в міста і за кордон тощо. Величина таких субсидій досягає в країнах ЄС – у середньому 50 % від вартості сільськогосподарської продукції, у Швейцарії – 82 %. За існуючими оцінками майже на 75 % обсягів сільськогосподарської продукції, що реалізується на внутрішньому ринку ЄС, поширюються державні заходи підтримки.

У деяких країнах ЄС частка державних витрат на підтримку національного сільськогосподарського виробництва дорівнює частці сільського господарства у ВВП або навіть перевищує її. До таких країн належать, зокрема, достатньо розвинені в економічному відношенні Норвегія та Австрія. В окремих державах відсоток державних витрат на сільське господарство в структурі ВВП сягає до 4,1 %.

На цьому фоні Україна (в якій частка сільського населення перевищує 30 %) вирізняється надзвичайно низьким рівнем підтримки сільського господарства. Станом на 2010 рік її обсяг дорівнював 0,22 % ВВП, тоді як вклад с/г у ВВП становив 9,3 % [3].

Але через фінансову кризу та необхідність виконання вимог СОТ в останні роки обсяги фінансування сільського господарства з бюджету були значно скорочені, що унеможливило використання могутнього потенціалу вітчизняного сільського господарства.

Так, наприклад, оскільки «Угодою про сільське господарство» країн-членів СОТ були визначені вимоги щодо скорочення та

подальшого обмеження державної підтримки сільського господарства, експортні субсидії для сільськогосподарських товаровиробників у вітчизняній практиці не застосовуються, і Україна оголосила про їх невикористання в майбутньому.

Сьогодні в Україні характерними тенденціями розвитку земельного ринку є надмірна концентрація фактичних землеволодінь, яка обертається монополізацією аграрного ринку та зниженням ефективності землекористування, застосуванням екстенсивних технологій та відсталих форм організації праці, недостатньою розвиненістю інституційного середовища, що жодним чином не стимулюють впровадження сучасних підходів доведення сільськогосподарського виробництва, включаючи кооперацію селянських господарств, а також супроводжуються зниженням кваліфікаційного рівня землекористувачів, деформацією традиційного укладу сільського життя, орієнтацією на досягнення швидкої окупності вкладених в агробізнес коштів, зниженням екологічних стандартів господарювання тощо.

Сільськогосподарські землі України становлять 72,1 % від загальної площі держави. У складі сільськогосподарських земель 97,2 % займають сільськогосподарські угіддя. Це 41 722,2 тис. га (69,1 % від загальної площі держави). Земельні угіддя України характеризуються високим біопродуктивним потенціалом, оскільки основна база землеробства розміщується на ґрунтах чорноземного типу (більше 60 %). Згідно відомостей державного земельного кадастру на балансі держави налічується близько 15,5 млн. га особливо цінних продуктивних земель. За розрахунками вчених, при дотриманні оптимальної структури земельних угідь і відповідному рівні землеробства земельний фонд України може прогодувати 300-320 млн. чоловік.

Але доля сільськогосподарського сектора України не може не викликати тривоги. Як говорилося в доповіді інституту Окленда, у 2014 році понад 1,6 мільйона гектарів української землі перебували під контролем іноземних корпорацій. Подальші дослідження дозволили ідентифікувати джерела і нових закордонних інвестицій.

Таким чином, за деякими оцінками, загальна площа сільськогосподарських

земель України, контрольованих зарубіжними компаніями, зараз вже перевищує 2,2 мільйона гектарів. Крім того, в ході досліджень були ідентифіковані суттєві «сірі зони», де важко визначити, хто саме є землевласником і хто контролює ці землі.

Умови позики в 17 млрд. доларів, наданого Україні Світовим банком і Міжнародним валютним фондом, відкривають сільськогосподарський сектор країни для іноземних власників.

Наприклад, пенсійний фонд США NCH Capital орендує в Україні 450000 га. За останні десять років ця компанія систематично брала в оренду невеликі ділянки землі (розміром від 2 до 6 га.) по всій Україні, укрупнюючи і об'єднуючи їх потім у великі ферми, діючі вже як промислове виробництво. За даними одного з головних партнерів NCH Capital, Джорджа Рора, така оренда дає компанії право викупити нині орендовані сільськогосподарські землі як тільки в Україні буде знято мораторій на продаж землі [4].

З початком нинішньої політичної кризи в Україні, деякі з цих компаній (переважно українських) теж виявилися охопленими кризою. Однією з таких компаній є зареєстрована на Кіпрі «Мрія агро-холдинг», яка контролює майже 300 тис. га землі. У 2014 році на сайті компанії (який більш недоступний) була розміщена інформація про те, що 80 % акцій «Мрії» володіє сімейство Гута (громадяни України), що займає головні пости в керівництві компанії. Решта 20 % акцій числяться за Франкфуртській фондовій біржі.

Румунія дає нам урок, підкреслюючи важливість пильної уваги до всіх угод, що стосуються сільськогосподарських земель. Крім того, сама по собі ситуація з власністю на землю в Україні теж піднімає головне питання: чи може все більша концентрація українських земель у руках кількох олігархів і закордонних корпорацій піти на благо цієї країни, її народу і її економіці?

Висновки. Відкриття ринку землі в таких умовах може слугувати фактором, що приваблює в країну інвестиції. Але при нинішній структурі суспільних відносин, та зубожінні переважної більшості населення, головна загроза цього процесу – формування господарств латиноамериканського типу (примусовий продаж земельних наділів крупним власникам).

Впровадження європейської практики

місцевого самоврядування в Україні декларує надання кожній місцевій громаді можливостей розпоряджатися всіма наявними на її території землями. Але є ризику того, що в ході адміністративно-територіальної реформи, буде здійснено такий перерозподіл повноважень всередині громади, який позбавить її окремих членів можливості особисто скористуватися поки що існуючим конституційним правом хоча б і номінальної загальнонародної власності на свою землю.

Головний сенс будь-яких реформ, особливо у сфері земельних відносин, на нашу думку, повинен полягати в реалізації людського потенціалу - як окремої особистості, так і народу в цілому. Необхідно вибудовувати єдиний правовий простір, в рамках якого може бути реалізоване соціальне партнерство всіх громадян заради спільної мети - захисту національних інтересів України та її громадян щодо володіння землею.

Література

1. Онищенко О. М. Сільський розвиток: основи методології та організації / О. М. Онищенко, В. В. Юрчишин // Економіка України. - 2006. - № 10. - С. 4-13.
2. Теорія, політика та практика сільського розвитку / За ред. д-ра екон. наук, чл. кор. НАНУ О.М. Бородіної, д-ра екон. наук, чл. кор. УААН І.В. Прокопи; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. - К., 2010. - 376 с.
3. Українська модель аграрного розвитку та її соціо економічна переорієнтація: наукова доповідь / За ред. В. М. Гейця, О. М. Бородіної, І. В. Прокопи. - К., Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2012. - 56 с.
4. Э. Фрейзер «Кто владеет землями Украины?» [Електронний ресурс]: Інтернет-журнал «ЛІВА.com.ua» - Режим доступу: <http://liva.com.ua/landgrab-agricultural.html>.

References

1. Onishchenko A., Yurchushun V. (2006). Sil's'kyi rozvytok: osnovy metodolohiyi ta orhanizatsiyi [Rural Development: Fundamentals of methodology and organization]. *Ekonomika Ukrainy - Economics of Ukraine*, No 10, pp. 4-13 [in Ukrainian].
2. Borodin A., Prokop I. (Eds.). (2010). *Teoriya, polityka ta praktyka sil's'koho rozvytku [Theory, Policy and Practice Rural Development]*. Kyiv, p. 376 [in Ukrainian].
3. Heyts' V.M., Borodina O.M., Prokopa I.V. (Eds.). (2012). *Ukrayins'ka model' ahrarnoho rozvytku ta yiyi sotsioekonomichna pereoriyentatsiya: naukova dopovid' [Ukrainian model of agricultural development and its socio-economic shift: scientific report]*. Kyiv, p. 56 [in Ukrainian].
4. Freyzer E. «Kto vladeet zemlyami Ukrainy?» [«Who owns the lands of Ukraine?»]. *liva.com.ua*. Retrieved from <http://liva.com.ua/landgrab-agricultural.html> [in Russian].

Аннотация

Онегина В.М., Батюк Л.А. Современные тенденции развития сельских территорий как угроза экономической безопасности Украины

В статье определены основные современные тенденции развития сельских территорий Украины: демографические потери в сельских населенных пунктах, упадок их социальной и производственной инфраструктур, безработица, увеличение количества сельских жителей, проживающих за чертой бедности; определена разница между понятиями «аграрный рост» и «развитие сельских территорий»; отмечено, что из-за финансового кризиса и необходимости выполнения требований Всемирной торговой организации в последние годы объемы финансирования сельского хозяйства из бюджета были значительно сокращены, что делает невозможным использование потенциала отечественного сельского хозяйства; обоснована необходимость оценки современных тенденций развития сельских территорий Украины как угрозы для ее экономической и политической безопасности.

Ключевые слова: сельские территории, экономическая безопасность.

Abstract

Onegina V.M., Batiuk L.A. Contemporary trends of development of rural territories as a threat to economic security of Ukraine

The article identifies the main current trends in the development of rural areas of Ukraine: demographic losses in rural areas, the decline of social and industrial infrastructures, unemployment, increase in the number of rural people living below the poverty line; the difference between the concepts of «agricultural growth» and «rural development»; It noted that due to the financial crisis and the need to meet the requirements of the World Trade Organization, funding of agriculture in recent years due to the budget have been significantly reduced, which makes it impossible to use the potential of domestic agriculture; the necessity of evaluating contemporary trends in the development of rural areas of Ukraine as a threat to its economic and political security.

Key words: rural areas, economic security.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2016 р.

